

ADAM JANKIEWICZ (Warszawa)

Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP na emigracji w latach 1939 - 1945

I. Uwagi wstępne. II. Ministerstwo Sprawiedliwości w okresie 1939 - 1941.
III. Ministerstwo Sprawiedliwości w okresie 1942 - 1945. IV. Struktura organizacyjna Ministerstwa Sprawiedliwości w latach 1939 - 1945.

I

Jedną z bezpośrednich konsekwencji politycznych przegranej kampanii wrześniowej 1939 r. było powstanie na emigracji rządu polskiego, który został uznany przez rządy innych państw i był uznawany przynajmniej do 1944 r. za jedyne przedstawiciela Państwa Polskiego pod obcą okupacją. Nie wdając się bliżej w problematykę zachowania ciągłości władzy czy też legalności jej działania oraz pozostawiając na boku szereg kwestii szczegółowych związanych z politycznym obliczem rządu, warto przypomnieć jedynie kilka podstawowych faktów dotyczących tworzenia się nowych władz polskich w 1939 r. Otóż, jak wiadomo, rząd gen. F. Sławoja Składkowskiego został internowany w połowie września w Rumunii. Prezydent I. Mościcki rezygnując ze stanowiska wyznaczył ostatecznie na swojego następcę W. Raczkiewicza¹. Nowy prezydent RP, były marszałek senatu, przed samą wojną wojewoda pomorski i prezes Światowego Związku Polaków, 30 września 1939 r. zgodnie z art. 24 Ustawy konstytucyjnej z 1935 r., po przejęciu władzy, złożył w Paryżu w gmachu Ambasady RP przysięgę i formalnie przejął urzędowanie. Pierwszymi czynnościami, jakich dokonał W. Raczkiewicz jeszcze tego samego dnia, było

¹ W. T. Kowalski, *Walka dyplomatyczna o miejsce Polski w Europie 1939 - 1945*, Warszawa 1970 s. 123 - 124; W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski*, t. III, Londyn 1960, s. 75 - 82; B. Kroll, *Struktura polskich centralnych władz emigracyjnych w latach 1939 - 1945*, CPH, t. XXVIII, 1976, z. 2, s. 213.

zwolnienie członków poprzedniego rządu i mianowanie gen. W. Sikorskiego prezesem Rady Ministrów oraz powierzenie mu zadania utworzenia nowego rządu². W. Sikorski jako premier, a ponadto aktem 7 listopada mianowany wodzem naczelnym i generalnym inspektorem Polskich Sił Zbrojnych, objął kierownictwo Ministerstw: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i od 16 października Sprawiedliwości. Wicepremierem został minister S. Stroński. W skład rządu weszli także: A. Zaleski jako minister spraw zagranicznych, na krótko, bo tylko do grudnia płk A. Koc jako minister Skarbu oraz ministrowie J. Stańczyk, gen. J. Haller, A. Ładoś, gen. K. Sosnkowski, dr M. Seyda, a od grudnia 1939 r. dr H. Strasburger i prof. S. Kot³. Zaprzysiężenie rządu nastąpiło 1 października i od tego dnia Rada Ministrów rozpoczęła normalne urzędowanie. Siedzibą rządu początkowo był Paryż, od 22 listopada — Angers i wreszcie od czerwca 1940 r. — Londyn.

Gen. W. Sikorski zwracając się 6 października 1939 r. do narodu polskiego określił podstawowy cel istnienia i działania polskiej władzy na emigracji, za który uznał „odbudowanie Polski wielkiej i rządnej, która będzie dla wszystkich swych obywateli na równi sprawiedliwą”⁴. Jako cele doraźne rząd przyjął: 1) formowanie sił zbrojnych 2) obronę praw Polski za granicą 3) działanie w interesie i obronie obywateli polskich. Jedną z cech charakterystycznych nowych władz było krytyczne stanowisko wobec przedwrześniowych metod sprawowania władzy oraz zdecydowanie negatywna ocena rządów ekipy sanacyjnej, którą obarczono odpowiedzialnością za wynik kampanii wrześniowej. Efektem tego było szereg deklaracji oraz wspólnie z prezydentem podjętych działań w rodzaju np. „umowy paryskiej”. Rząd, określany później niejednokrotnie „Rządem Jedności Narodowej”, utworzony został głównie z przedstawicieli stronnictw i partii opozycyjnych, zwolenników tzw. Frontu Morges.

Warto wspomnieć, że po ukonstytuowaniu się nowych władz zwierzchnich przystąpiono do tworzenia także ciała, które miało zastępować przedstawicielstwo narodowe. W Monitorze Polskim 9 listopada 1939 r. ukazało się zarządzenie prezydenta W. Raczkiewicza z 2 listopada o rozwiązaniu sejmu i senatu. W miesiąc później w Dzienniku Ustaw RP z 11 grudnia 1939 r. opublikowano dekret prezydenta RP z 9 grudnia o powołaniu Rady Narodowej⁵, utworzonej „na czas trwania wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną [...] jako organ doradczy Prezydenta Rzeczypospolitej”.

² M. Kwiatkowski, *Rząd i Rada Narodowa RP w świetle faktów i dokumentów*, Londyn 1942, s. 11.

³ *Polska Służba Zagraniczna po 1 IX 1939 r.*, Londyn 1954, s. 16.

⁴ M. Kwiatkowski, o.c., s. 16.

⁵ Por. Monitor Polski (MP) Nr 245 - 251/1939 Paryż; Dziennik Ustaw RP (DURP) Nr 104/1939 Paryż, poz. 1008.

II

W pierwszym okresie urzędowania rząd podejmuje szereg prac i działań zmierzających do dostosowania się do nowych warunków, w których zmuszony jest istnieć. Tworzone są odpowiedniki najwyższych urzędów państwowych — ministerstwa. Początkowo w okresie pobytu rządu we Francji istnieją one tylko formalnie, nie prowadząc w zasadzie szerszej działalności. Sytuacja zmienia się z chwilą ewakuacji władz polskich do Londynu. Tam dopiero następuje rozwój organizacyjny urzędów poszczególnych resortów. Przyczyny tego stanu rzeczy są oczywiste i zrozumiałe.

Ministerstwo Sprawiedliwości emigracyjnego Rządu RP zostało powołane do życia w dniu 16 października 1939 r. uchwałą Rady Ministrów „W sprawie organizacji władz naczelných oraz zakresu działania Ministerstwa Sprawiedliwości”⁶. Urząd ten miał zająć się kierowaniem działalnością normalnie przypisaną resortowi sprawiedliwości. Kompetencje Ministerstwa określiła uchwała Rady Ministrów z 2 stycznia 1940 r., w której mówiło się, że poza zakresem działania przewidzianym w obowiązujących ustawach Ministerstwo Sprawiedliwości „prowadzić będzie agendy Wydziału Prawnego Prezydium Rady Ministrów, Prokuraturii Generalnej oraz współpracować będzie we wszystkich sprawach prawnych z innymi Ministerstwami, jak również z Radą Narodową Rzeczypospolitej Polskiej”⁷. Był to formalny początek istnienia i działania resortu sprawiedliwości władz polskich na emigracji. Od tego momentu datuje się stopniowy rozwój organizacyjny, poszerzający się zakres działania i wzrost znaczenia urzędu zakończony w sierpniu 1945 r. likwidacją podjętą przez Wielką Brytanię w ramach wykonywania uchwały Konferencji Jałtańskiej (luty 1945). W tym czasie od października 1939 r. do sierpnia 1945 r. Ministerstwem kierowało kolejno sześć osób.

Jako pierwszy urząd ministra sprawiedliwości sprawował od 16 października 1939 r. do 17 czerwca 1940 r. gen. W. Sikorski, jednocześnie prezes Rady Ministrów, minister spraw wewnętrznych, minister spraw wojskowych oraz naczelny wódz i generalny inspektor Sił Zbrojnych. Nie ma potrzeby przedstawiania bliżej sylwetki pierwszego ministra sprawiedliwości, przede wszystkim wybitnego polityka, twórcę koncepcji politycznej rządu emigracyjnego w pierwszym okresie jego istnienia, czołowego reprezentanta i współtwórcę tzw. Frontu Morges. Jedno trzeba wyraźnie podkreślić: objęcie przez premiera dodatkowo funkcji ministra sprawiedliwości bardzo niekorzystnie odbiło się na rozwoju samego urzędu. Ministerstwo wiodło bowiem od samego początku byt niesamodzielny, nie mając dokładnie określonego celu i zakresu działania⁸.

Nie wiele zmieniło się, gdy w drugim rządzie Sikorskiego tekę ministra

⁶ B. Kroll, o.c., s. 231.

⁷ MP nr 1 - 4/1940 Angers, poz. 2.

⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie (MS emigr.), sygn. 90 s. 142.

sprawiedliwości przyjął dr M. Seyda⁹, jednocześnie kierownik Biura Prac Politycznych, Ekonomicznych i Prawnych, instytucji powołanej w celu gromadzenia i opracowywania wszelkich materiałów na przyszłą konferencję pokojową¹⁰. W momencie wybuchu wojny polityk ten należał do zwolenników orientacji politycznej, umownie określanej Frontem Mór-ges. Poparł rząd gen. W. Sikorskiego, którego członkiem został od 16 października 1939 r. Od 19 lipca 1940 r. do 22 sierpnia 1941 r. sprawował funkcję ministra sprawiedliwości. Ustąpił z rządu, podając się do dymisji na znak protestu przeciwko podpisaniu przez premiera W. Sikorskiego umowy polsko-radzieckiej z 30 lipca 1941 r., wyrażając tym aktem bardziej stanowisko Stronnictwa Narodowego, wobec którego starał się być w tym czasie lojalny, niż swoje własne. Do rządu powrócił w styczniu 1942 r., za co usunięty został ze Stronnictwa. W późniejszym okresie od 13 lipca 1942 r. kierował jeszcze Ministerstwem Prac Kongresowych najpierw w rządzie W. Sikorskiego, a następnie S. Mikołajczyka. Warto podkreślić fakt, że min. M. Seyda zasiadając w rządach W. Sikorskiego i S. Mikołajczyka nie reprezentował tam Stronnictwa Narodowego, a zgodnie z określeniem T. Bieleckiego, następcy R. Dmowskiego, jedynie „zasiadał w nim jako członek SN”¹¹. Obce mu bowiem były totalitarne, niedemokratyczne i antyliberalne przekonania młodoendekkie, które głosili zwolennicy T. Bieleckiego, dominujący w Stronnictwie po śmierci R. Dmowskiego. Jako minister sprawiedliwości M. Seyda nie odegrał, podobnie jak W. Sikorski, ważniejszej roli w wojennych dziejach tego resortu, który nadal funkcjonował niesamodzielnie.

W krótkim czasie po objęciu przez M. Seydę teki ministra sprawiedliwości, 28 sierpnia 1940 r. Rada Ministrów przyjęła uchwałę w sprawie tymczasowej organizacji Ministerstwa Sprawiedliwości¹². W dokumencie tym po raz pierwszy ustalone zostały, zresztą niezwykle ogólnikowo, organizacja i zakres działania Ministerstwa „na czas trwania wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną”. Zgodnie z § 1 Ministerstwo Sprawiedliwości poza wykonywaniem czynności zleconych w drodze ustawodawczej (w zakresie prawa cywilnego, karnego, administracyjnego i sądownictwa),

⁹ Marian Seyda (1879 - 1967) — polityk, publicysta, wybitny działacz endecki jeszcze z okresu Ligi Narodowej, od 1906 r. redaktor „Kuriera Poznańskiego”, członek Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, w latach 1919 - 1928 poseł do Sejmu, w okresie 1928 - 1935 senator, jedna z wybitniejszych postaci Obozu Narodowego, przez wiele lat członek naczelnych władz Związku Ludowo-Narodowego, od 1928 r. członek Zarządu Głównego i Komitetu Politycznego Stronnictwa Narodowego, czołowy reprezentant w obozie endeckim tendencji demokratyczno-liberalnych, bardzo krytycznie nastawiony do zmian w SN po 1935 r., w rok później wycofał się z czynnego życia politycznego. W czasie wojny, po dymisji rządu S. Mikołajczyka w 1944 r., powtórnie zaprzestał aktywnej działalności politycznej. Zmarł na emigracji w 1967 r. w Argentynie.

¹⁰ M. Kwiatkowski, o.c., s. 79. W. Pobóg-Malinowski, o.c., s. 86.

¹¹ J. J. Terej, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami najnowszyi Narodowej Demokracji*, Warszawa 1971, s. 194.

¹² AAN, MS emigr. sygn. 1 s. 163.

miało czuwać nad stroną formalnoprawną projektów ustawodawczych i rozporządzeń, wydawać Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polski i prowadzić ewidencję aktów i zarządzeń prawnych władz okupacyjnych. W ramach działalności legislacyjnej uchwała Rady Ministrów zlecała Ministerstwu przygotowywanie projektów dekretów, które dotyczyć miały spraw należących do kompetencji innych ministerstw. Na Ministerstwo nałożony został także obowiązek wydawania opinii w sprawach należących do właściwości Prokuraturii Generalnej oraz opinii prawnych na żądanie władz polskich i na prośbę władz obcych. Ponadto utrzymywać miano łączność z instytucjami i organizacjami prawniczymi za granicą. Uchwała z 28 sierpnia 1940 r. nie określała bliżej struktury organizacyjnej Ministerstwa Sprawiedliwości, z czego wnioskować można o rzeczywistym kształcie tego urzędu, który, poza nazwą, nie miał wiele wspólnego z ogromną machiną biurokratyczno-urzędniczą, jaką stanowi w normalnym państwie tego typu instytucja. Doniosłe znaczenie praktyczne w ciągu dwóch pierwszych lat działania Ministerstwa Sprawiedliwości na emigracji miał § 2 omawianej uchwały, który określał, że w przypadku nieobecności ministra lub z jego polecenia pracami urzędu kieruje dyrektor Departamentu. Tak też w praktyce było w okresie, gdy ministrami byli zarówno gen. W. Sikorski jak i dr M. Seyda.

Od listopada 1939 r. aż do 1 września 1941 r. stanowisko dyrektora Departamentu zajmował wybitny prawnik, specjalista prawa i procesu karnego, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, S. Glaser¹³. Kierował on całością prac ustawodawczych i opiniodawczych Ministerstwa Sprawiedliwości, które poza nim i nieobecnym prawie zawsze ministrem tworzyli: późniejszy radca Ministerstwa Skarbu W. Moderow, prof. B. Hełczyński — w tym czasie także prezes Światowego Związku Polaków z Zagranicy, oraz prawnicy Korboński, Gielniewski, Schwarzenberg-Czerny. Prof. S. Glaser kierował pracami w Ministerstwie do dnia 1 września 1941 r., kiedy to ustąpił z powodu objęcia stanowiska ministra pełnomocnego przy rządzie belgijskim¹⁴.

Początek września 1941 r. był momentem zwrotnym w dziejach Ministerstwa. 3 września przystąpił do pełnienia obowiązków ministra sprawiedliwości dr H. Lieberman¹⁵. W czasie wojny, od 1940 r., był on przewodniczącym Centralnego Komitetu Zagranicznego Polskiej Partii Socja-

¹³ AAN, MS emigr. sygn. 90 s. 143. MP nr 271-276/1939 Angers. Informacja Ministerstwa Sprawiedliwości w Dziale Nieurzędowym.

¹⁴ AAN, MS emigr. sygn. 90 s. 143.

¹⁵ Herman Lieberman (1870-1941) — socjalista, działacz ruchu robotniczego, w latach 1920-1939 członek Rady Naczelnej, a od 1931 do 1934 r. zastępca przewodniczącego Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, reprezentował Partię w II Międzynarodówce, w latach 1919-1930 poseł do Sejmu, jeden z czołowych działaczy Centrolewu, w 1930 r. aresztowany i sądzony w procesie brzeskim, od 1931 r. na emigracji.

listycznej. Ponadto reprezentował partię w Radzie Narodowej. H. Lieberman był politykiem związanym z Frontem Morges; akceptował i popierał koncepcję polityczną gen. W. Sikorskiego. Po objęciu kierownictwa resortu sprawiedliwości, przystąpił H. Lieberman do pracy z zamiarem rozbudowy Ministerstwa oraz podjęcia szeroko pomyślanych prac ustawodawczych. Był on pierwszym, który zwrócił uwagę na potrzebę rozwoju Ministerstwa Sprawiedliwości w warunkach emigracji. Zamierzał przystąpić do opracowywania podstaw odbudowy sprawiedliwego ustroju prawnego i niezawisłego sądownictwa. Pomimo tego, że jak zaznaczył na posiedzeniu Stowarzyszenia Prawników Polskich w Zjednoczonym Królestwie 20 października 1941 r., urząd ministra przyjął wbrew własnej woli, zmuszony przez okoliczności, pragnął jednak powierzone mu zadanie wypełnić jak najlepiej. Planował między innymi powołać przy Ministerstwie specjalną komisję do opracowania projektów reform polskiego ustroju prawnego. Niestety, w niecałe dwa miesiące od momentu objęcia urzędowania, 21 października 1941 r. H. Lieberman zmarł. Późniejszy minister sprawiedliwości, Wacław Komarnicki, w swoim przemówieniu wygłoszonym na posiedzeniu Komisji Budżetowej Rady Narodowej w dniu 27 marca 1942 r., wspominając „krótką, ale piękną i intensywną” działalność H. Liebermana w Ministerstwie Sprawiedliwości, mówił o nim, że „był [...] nieugiętym szermierzem prawa i wolności w ciągu długich lat z trybuny parlamentarnej [...], człowiekiem szlachetnego serca, bojownikiem o sprawiedliwość i wolność obywatelską. Objąwszy urząd Ministra Sprawiedliwości nakreślił On sobie obszerny program działania w którym za cel postawił sobie przywrócenie niezawisłości sądownictwa”¹⁶. Zaslugą H. Liebermana było także przyspieszenie prac zmierzających do zorganizowania sądów morskich w Wielkiej Brytanii¹⁷, do otwarcia których doszło w dniu 6 stycznia 1942 r. już w okresie urzędowania K. Popiela.

Przez trzy miesiące po śmierci H. Liebermana kierownikiem Ministerstwa Sprawiedliwości (ale nie ministrem) był przywódca Stronnictwa Pracy, K. Popiel¹⁸. Starął się on kontynuować rozpoczęte przez swego po-

¹⁶ AAN, MS emigr. sygn. 90 s. 170. O działalności Liebermana jako Ministra Sprawiedliwości także: A. Leinwand, *Poglądy i koncepcje polityczne H. Liebermana*, „Polska Myśl Polityczna XIX i XX wieku”, t. II, 1973, s. 214.

¹⁷ Niewątpliwą zasługą Liebermana było wydanie Dekretu Prezydenta RP z 30 września o sądach morskich, DURP nr 6/1941 Londyn, poz. 13.

¹⁸ Karol Popiel (1887-1977) — polityk, współorganizator i jeden z przywódców Narodowej Partii Robotniczej, działacz Centrolewu, w 1930 r. aresztowany i sądzony w procesie brzeskim, jeden z założycieli (1938) i następnie czołowy działacz i przywódca chadeckiego Stronnictwa Pracy; był związany z Frontem Morges, w czasie wojny poparł politykę gen. W. Sikorskiego, w 1945 r. wrócił do kraju, gdzie usiłował rozwinąć działalność kierowanego przez siebie SP; po licznych kłóskach i niepowodzeniach znalazł się z powrotem na emigracji, gdzie przeżywał aż do chwili śmierci w 1977 r.

przednika prace. W tym czasie doszło do utworzenia z inicjatywy Ministerstwa Sprawiedliwości, dwóch instytucji o których warto wspomnieć. W dniu 11 listopada 1941 r. Rada Ministrów na podstawie referatu ogłoszonego przez kierownika Ministerstwa Sprawiedliwości K. Popiela, uchwaliła poparcie inicjatywy Stowarzyszenia Prawników Polskich w Zjednoczonym Królestwie dla powołania Studium Prawno-Administracyjnego. Instytucja, która w wyniku tego powstała, miała przygotowywać wysoko kwalifikowane kadry prawnicze dla organów administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości¹⁹. W dniu 6 stycznia 1942 r. nastąpiło w Londynie otwarcie Polskich Sądów Morskich, utworzonych na podstawie Dekretu Prezydenta RP z 30 września 1941 r. i specjalnej ustawy brytyjskiej, powołanych do rozstrzygania wszelkich spraw spornych dotyczących obywateli polskich i cudzoziemców zatrudnionych w Polskiej Marynarce Handlowej, z wyjątkiem obywateli brytyjskich²⁰.

Nadal nie uległa zmianie sytuacja wewnętrzna w Ministerstwie, która na początku 1942 r. przedstawiała się wyjątkowo niedobrze.

III

Zasadniczy przełom w dziejach Ministerstwa Sprawiedliwości Rządu RP na emigracji nastąpił z chwilą objęcia kierownictwa resortu w dniu 21 stycznia 1942 r. przez prof. dr W. Komarnickiego (1891 - 1954), prawnika i działacza politycznego obozu narodowego. Kierował on pracami Ministerstwa przez prawie trzy lata do 24 listopada 1944 r., reorganizując i skupiając wokół siebie znaczne grono specjalistów, głównie prawników. Rozbudowując organizacyjnie i poszerzając zakres działania kierowanego przez siebie urzędu, uczynił z niego instytucję liczącą się i wnoszącą poważny wkład do działalności polskich władz emigracyjnych. Warto bliżej przyjrzeć się postaci kolejnego ministra sprawiedliwości, ponieważ był on nie tylko sprawnym organizatorem, ale i autorem ostatecznej koncepcji funkcjonowania kierowanego przez siebie resortu.

W. Komarnicki odbył studia prawnicze na Uniwersytecie w Dorpacie, gdzie w 1914 r. uzyskał dyplom kandydata nauk prawnych. W latach 1918 - 1920 pracował jako kierownik Wydziału w Ministerstwie Spraw

¹⁹ W swoim referacie K. Popiel w następujący sposób określił cel Studium Prawno-Administracyjnego: a) pomoc w kontynuowaniu nauki prawa przez studentów, którym wojna przerwała studia, b) umożliwienie nabycia początków nauki prawa przez maturzystów, którzy na skutek wojny studiów rozpocząć nie mogli, c) dokształcanie prawników z ukończonymi studiami uniwersyteckimi; por. M. Kwiatkowski, o.c., s. 100.

²⁰ M. Kwiatkowski, o.c., s. 102 oraz DURP nr 6/1941 poz. 13.

Wewnętrznych w Warszawie. Po odbyciu ochotniczej służby w Wojsku Polskim w 1920 r., rozpoczął pracę naukowo-dydaktyczną na Uniwersytecie im. Stefana Batorego w Wilnie jako wykładowca prawa politycznego i międzynarodowego. W 1921 r. otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego prawa politycznego i nauki o państwie. W dwa lata później został profesorem zwyczajnym. W okresie od 1924 do 1927 był dziekanem Wydziału Prawa Uniwersytetu Wileńskiego, w latach 1925 - 1935 założycielem i redaktorem „Rocznika Prawniczego Wileńskiego”, a w latach 1925 - 1928 członkiem Trybunału Kompetencyjnego²¹. Od 1929 r. do 1939 r. wykładał także W. Komarnicki teorię prawa i prawo polityczne w Szkole Nauk Politycznych w Warszawie. W 1938 r. został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności.

W tym okresie prowadził również W. Komarnicki ożywioną działalność społeczną i polityczną; w latach 1927 - 1939 zasiadał z ramienia Stronictwa Narodowego w Radzie Miejskiej w Wilnie, a w okresie od 1928 do 1935 r. dwukrotnie był posłem na sejm, pierwszy raz z listy państwowej i powtórnie z okręgu wileńskiego. W pracy sejmowej zajmował się zagadnieniami konstytucyjnymi i oświatowymi, brał aktywny udział w posiedzeniach Komisji Konstytucyjnej, występował w obradach dotyczących rewizji Konstytucji z 1921 r., ordynacji wyborczej i ustawy o szkołach akademickich, przeciwstawiając się projektom rządowym.

Działalność naukowa W. Komarnickiego koncentrowała się wokół zagadnień dotyczących prawa politycznego i międzynarodowego. Był twórcą własnej teorii państwa, której poświęcił szereg swoich studiów i prac. Zajmował się także konstytucjonalizmem, głównie polskim. Był autorem prac o znaczeniu fundamentalnym, takich jak: *Polskie prawo polityczne, geneza i system* (1922 r.), *Geneza terytorium państwowego Polski* (1925 r.), *O zmianie Konstytucji Polskiej* (1927 r.) i innych. Prawem międzynarodowym interesował się między innymi uczestnicząc aktywnie w pracach *Conférence permanente des Hautes Etudes Internationales*, wypowiadając się tam wielokrotnie na temat np.: pokojowych zmian istniejącego stanu rzeczy (*peaceful change*), określenia napastnika, uniwersyteckiego nauczania stosunków międzynarodowych.

Prof. E. Jarra, najbliższy współpracownik w Ministerstwie Sprawiedliwości Rządu RP w Londynie, we wspomnieniu pośmiertnym pisał: „Twórczość naukowa śp. prof. Wacława Komarnickiego opierała się na rozległej wiedzy i przyrodzonym talencie prawniczym, łączyła bezkompromisowy krytycyzm z umiarem badacza wysokiej kultury”²².

²¹ Sąd szczególny, istniejący w Polsce w latach 1925 - 1939, rozstrzygający spory dotyczące właściwości między sądami powszechnymi a organami administracyjnymi.

²² E. Jarra, *Śp. Wacław Komarnicki*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie”, 1953 - 54, nr 4, s. 74.

Po wybuchu wojny przebywał W. Komarnicki w obozach dla jeńców wojennych w Kozielsku i Gрязowcu koło Wołogdy, dopóki umowa polsko-radziecka w 1941 r. nie umożliwiła mu wyjazdu do Wielkiej Brytanii, gdzie aktywnie włączył się do prac rządu polskiego od 21 stycznia jako minister sprawiedliwości.

Trzeba dodać, że W. Komarnicki objął ten urząd wbrew woli Zarządu Głównego Stronnictwa Narodowego pod kierownictwem T. Bieleckiego, co w konsekwencji spowodowało odejście od „bielecczyków” i utworzenie wspólnie z M. Seydą własnej grupy secesyjnej Stronnictwa. Grupa ta, do której należeli także między innymi: prof. B. Winiarski, dr Cz. Meissner, dr S. Celichowski, o przekonaniach demokratyczno-liberalnych, chociaż nawiązywała do tradycji i przeszłości obozu wszechpolskiego nie miała wiele wspólnego z ówczesnym obliczem politycznym Stronnictwa Narodowego²³. W. Komarnicki redagował organ grupy pt. „Biuletyn Narodowy”.

Przez cały czas urzędowania na stanowisku ministra sprawiedliwości W. Komarnicki popierał z pewnymi zastrzeżeniami politykę W. Sikorskiego i S. Mikołajczyka. Po dymisji rządu w listopadzie 1944 r. wycofał się z czynnego życia politycznego. Stanowisko swoje w zasadniczych kwestiach politycznych dotyczących aktualnej sytuacji po Konferencji Jaltańskiej przedstawił w liście otwartym do premiera Wielkiej Brytanii W. Churchilla z 1 marca 1945 r.²⁴ Warto wspomnieć jeszcze, że po wojnie pozostał W. Komarnicki na emigracji w Londynie, gdzie zmarł 19 marca 1954 r. W ostatnim okresie życia wykładał na polskim Wydziale Prawa zorganizowanym jako część Uniwersytetu Oksfordzkiego, w Polskiej Szkole Nauk Politycznych w Londynie oraz w Haskiej Akademii Prawa Międzynarodowego²⁵.

Objęmując urząd ministra sprawiedliwości zastał W. Komarnicki organizację Ministerstwa, po ustąpieniu prof. S. Glasera i przejściu pozostałych prawników do pracy w innych instytucjach, zdekompletowaną, zupełnie nie wystarczającą do podjęcia normalnej działalności resortowej. Stan faktyczny w dniu 21 stycznia 1942 r. był następujący. W Ministerstwie zatrudnione były tylko trzy osoby: sekretarz osobisty ministra, wydawca Dziennika Ustaw i maszynistka. Nie było w ogóle kadry prawniczej o wyższych kwalifikacjach, niezbędnej do podjęcia działalności na szerszą skalę, której wymagały: wzrost całokształtu organizacji rządowej i konieczność zaspokojenia potrzeb zarówno aparatu rządowego oraz społeczeństwa polskiego na emigracji, jak i konieczność przygotowania niezbęd-

²³ J. J. Terej, o.c., s. 315.

²⁴ W. Komarnicki, *List Otwarty do Churchilla z 1 III 1945 r.*, „Dziennik Chicagowski”, 1945 r., nr z 19 maja.

²⁵ Polski Słownik Biograficzny, tom XIII, s. 378-379; S. Łoza, *Czy wiesz kto to jest*, Warszawa 1938, s. 353; J. J. Terej, o.c. s. 33 i inne.

dnych reform ustawodawczych²⁶. Dlatego też już 1 lutego powołał Komarnicki na stanowisko kierownika mającego powstać Działu Ustawodawczego Ministerstwa znanego prawnika, specjalistę z zakresu teorii i filozofii prawa prof. E. Jarzę. Następnie przedłożył Radzie Ministrów do zatwierdzenia opracowany przez siebie projekt tymczasowego statutu Ministerstwa.

No posiedzeniach w dniach 9 lutego i 12 marca 1942 r. Rada Ministrów uchwaliła „Statut Tymczasowy Ministerstwa Sprawiedliwości”, który zastąpił zupełnie nie wystarczającą, bardzo ogólnikową „Uchwałę z 28 sierpnia 1940 r., w sprawie tymczasowej organizacji Ministerstwa Sprawiedliwości”²⁷. Nowy dokument w § 1 określał, że w skład Ministerstwa wchodzi: Dział Administracyjny, Ustawodawczy i Sekretariat Ministra. W dalszej części precyzował dokładnie zakres działania i kompetencje tych wyodrębnionych części. Ponadto zapowiadał w § 7 utworzenie przy ministrze sprawiedliwości Komisji Prac Ustawodawczych, specjalnego organu, który tworzyć mieli wybitni przedstawiciele nauki i praktyki prawa. Zadaniem Komisji miało być „opiniowanie projektów prawodawczych wnoszonych pod jej obrady przez Ministra Sprawiedliwości”²⁸.

27 marca 1942 r. W. Komarnicki wystąpił na posiedzeniu Komisji Budżetowej Rady Narodowej przedstawiając swój program oparty na zasadach wyrażonych w Deklaracji Rządu z 24 lutego 1942 r. Podkreślając na wstępie istotę spraw należących do kompetencji Ministerstwa Sprawiedliwości i sądów, jako z natury swej najbliższych obywatelowi, bo dotyczących obrony jego osoby, wolności, czci i mienia, W. Komarnicki przedstawił aktualną sytuację Ministerstwa. Mówił: „już obecnie, gdy wyjątkowe okoliczności, wywołane wojną, ścieśniły zakres możliwości wykonywania normalnych funkcji przez Ministerstwo i Sądy, zgłasza się do nas mnóstwo obywateli o pomoc w swych życiowych, osobistych sprawach, tak bardzo przez wypadki wojenne skomplikowanych”. Zadaniem Ministerstwa ma być jednak nie tylko służenie pomocą obywatelom, lecz także rozstrzyganie całego kompleksu spraw, wśród których, według W. Komarnickiego, najwyższej wagi są te, które „odnoszą się do przygotowania takiej organizacji wymiaru sprawiedliwości w wyzwolonej Polsce, która by zapewniła panowanie prawa, oraz (jego) powszechne poszanowanie [...], praworządność ze strony organów państwowych, a posłuch dla prawa ze strony obywateli”²⁹. W oświadczeniu tym znaleźć można zapowiedź podjęcia w przyszłości prac nad przygotowaniem dla niepodległego państwa polskiego projektów ustawodawczych i propozycji różnych

²⁶ AAN, MS emigr. sygn. 90, s. 143.

²⁷ Ibidem, s. 144.

²⁸ Ibidem, s. 3.

²⁹ Ibidem, s. 170.

rozwiązań prawnych w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości na forum utworzonej przez prof. W. Komarnickiego Komisji Prac Ustawodawczych. Wracając jeszcze do tej kwestii w związku z omawianiem zagadnienia opracowywania w Ministerstwie Sprawiedliwości projektów prawodawczych, minister dobitnie podkreślił: „Istnieją najprzód doraźne potrzeby naszego życia państwowego będące w związku z wyjątkowymi okolicznościami, wywołanymi wojną, a poza tym na Ministerstwie Sprawiedliwości ciąży obowiązek przygotowania odpowiednich projektów prawodawczych na czas likwidacji okupacji kraju”. Następnie przedstawił szczegółowy program prac Ministerstwa. Zapowiedział więc: przystąpienie do opracowania i wydania polskiego prawa morskiego oraz rozporządzeń wykonawczych w zakresie sądownictwa niespornego w związku z dużą liczbą spraw spadkowych. Za szczególnie ważne uznał następnie podjęcie działań zmierzających do przywrócenia niezawisłości sądownictwa, ograniczonej ustawami z 1932, 1934 i 1938 r. „Ta nowelizacja prawa o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. powinna być zniesiona i przywrócona pełna niezawisłość sędziowska. Ministerstwo Sprawiedliwości pracuje nad projektem dekretu Prezydenta w tej materii, uważając to w swoim zakresie za najważniejsze zadanie ustawodawcze, wypływające z deklaracji Rządu Jedności Narodowej [...]” („Deklaracja Łutowa”)³⁰. Dalej wskazał prof. W. Komarnicki na potrzebę rewizji Kodeksu Postępowania Karnego, ustaw materialnego prawa karnego i ustawy o przestępstwach przeciwko państwu. Ważnym zadaniem miało być podjęcie prac nad przygotowaniem przepisów przejściowych, regulujących przejęcie wymiaru sprawiedliwości w momencie likwidacji okupacji. W zakresie prawa cywilnego, zarówno materialnego, jak i procedury, nie przewidywano szerszej działalności w warunkach emigracyjnych. Zająć się tym miała po wojnie Komisja Kodyfikacyjna. I wreszcie w sprawie Ustawy Zasadniczej, przedstawił Komarnicki punkt widzenia resortu sprawiedliwości, podkreślając że „zmiana Konstytucji tylko w ograniczonym zakresie należy do Ministerstwa Sprawiedliwości”, ponieważ najważniejsza „strona polityczna zagadnienia należy do Rządu i Rady Narodowej, [a] do Ministerstwa Sprawiedliwości należeć będzie tylko strona techniczno-kodyfikacyjna”. To samo dotyczyło dekretu o ordynacji wyborczej do sejmiku i senatu³¹.

Dla zrealizowania tego programu w zakresie ustawodawstwa, trzeba było utworzyć specjalny organ składający się z teoretyków i praktyków prawa, przewidziany zresztą w tymczasowym statucie Ministerstwa jako Komisja Prac Ustawodawczych. Sekretariat Komisji powstał już 1 marca 1942 r. (sekretarzem stałym KPU została K. Protassewicz). Następnie w skład KPU zostali powołani, zgodnie z pkt. 1 § 7 „Tymczasowe-

³⁰ Ibidem, s. 171.

³¹ Ibidem, s. 172.

go Statutu", przez samego ministra: dr K. Alexandrowicz, prezes Banku Gospodarstwa Krajowego; I. Baliński, były prezes Rady Miejskiej Warszawy, sędzia Sądu Apelacyjnego i Najwyższego; prof. dr T. Brzeski, ekonomista; dr T. Cyprian, prokurator w Komisji powołanej w związku z wynikiem kampanii 1939 r.; W. Czapiński, pracownik Biura Prac Administracyjnych; prof. dr S. Glaser, w tym czasie poseł przy rządach Belgii i Luksemburga; prof. dr S. Grabski, przewodniczący Rady Narodowej RP; prof. dr B. Hełczyński, były pierwszy prezes Najwyższego Trybunału Administracyjnego; dr L. Krajewski, radca Prezydium Rady Ministrów; dr R. Kuratowski, sędzia Sądu Polowego w Londynie; K. Makomaski, przewodniczący Odwoławczego Sądu Morskiego w Londynie; prof. dr R. Piotrowski, referent Działu Prawnego Ministerstwa Prac Kongresowych; W. Moderow, radca Ministerstwa Skarbu; prof. dr Z. Nagórski, wiceprezes Najwyższej Izby Kontroli Państwowej; adwokat J. Rotwand; dr S. Szurlej, szef Sądownictwa Wojskowego; prof. dr B. Winiarski, przewodniczący Komisji powołanej w związku z wynikiem kampanii 1939 r., prezes Banku Polskiego. W późniejszym czasie w związku z rozszerzającym się zakresem podejmowanych prac, zostali do Komisji powołani jeszcze między innymi: J. Bloch, sędzia Sądu Morskiego, dr S. Celichowski, działacz Stronnictwa Narodowego, członek Rady Narodowej RP, prof. dr M. Jedlicki, historyk państwa i prawa, wykładowca na polskim Wydziale Prawa Uniwersytetu w Oksfordzie, sędzia P. Siekanowicz, dr M. Szerer, członek Rady Narodowej RP, prof. dr E. Dubanowicz, prof. dr M. Jaroszyński i inni.

Inauguracyjne posiedzenie Komisji Prac Ustawodawczych odbyło się w dniu 28 marca 1942 r. w lokalu Polish Research Centre w Londynie. Zebranie otworzył przewodniczący Komisji, którym był zgodnie z punktem 3 § 7 „Statutu Tymczasowego” min. W. Komarnicki. Wygłosił on przemówienie na temat roli i zadań Komisji. Na tymże posiedzeniu zebrani uchwalili „Regulamin Komisji Prac Ustawodawczych przy Ministerstwie Sprawiedliwości” zatwierdzony następnie 1 kwietnia przez min. W. Komarnickiego. Obowiązywał on do 23 lutego 1943 r., kiedy to zatwierdzony został nowy dokument określający organizację i zakres działania Komisji. Na zebraniu inauguracyjnym utworzono także sześć sekcji, w których zgrupowali się według kompetencji i specjalności członkowie Komisji:

- I sekcja „Prawa Politycznego”, przewodniczący prof. T. Brzeski,
- II sekcja „Ustroju Sądownictwa”, przewodniczący dr S. Szurlej,
- III sekcja „Prawa i Postępowania Cywilnego”, przewodniczący prof. Z. Nagórski,
- IV sekcja „Prawa Handlowego i Morskiego”, przewodniczący prof. B. Hełczyński,
- V sekcja „Prawa i Postępowania Karnego i Więziennictwa”, przewodniczący prof. S. Glaser,

VI sekcja „Techniki Ustawodawczej”, przewodniczący dr L. Krajewski³².

Nie wdając się bliżej w analizę działalności Komisji, która istniała do chwili likwidacji Ministerstwa, trzeba zaznaczyć że była to niewątpliwie najciekawsza inicjatywa organizacyjna W. Komarnickiego. Utworzony został organ składający się zarówno z naukowców, teoretyków jak i praktyków; ludzi reprezentujących różne orientacje światopoglądowe, opowiadających się za różnymi rozwiązaniami i koncepcjami politycznymi. Komisja pomyślana początkowo jako ciało doradcze i opiniotwórcze z czasem przekształciła się w instytucję opracowującą projekty aktów prawnych na potrzeby określonej sytuacji (emigracja), jak i przede wszystkim dla przyszłego powojennego państwa polskiego.

Dyskutując na posiedzeniach komisji oraz tworzonych doraźnie podkomisji i sekcji, wymieniano różne poglądy, przedstawiano rozmaite argumenty za określonymi rozwiązaniami prawnymi. Krzyżowały i ścierały się tam odmienne szkoły myślenia, różne tendencje i kierunki określonych koncepcji prawnych. Po roku istnienia Komisji Prac Ustawodawczych do jej głównych osiągnięć należało opracowanie reformy ustroju sądów powszechnych, morskiego prawa pracy oraz przedstawienie projektu dekretu o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne³³.

Na przełomie marca i kwietnia 1942 r. rozpoczęły normalną pracę: Dział Ustawodawczy pod kierownictwem prof. dr E. Jarry, Dział Administracyjny kierowany przez J. Zarzęskiego i Sekretariat Ministra.

W drugiej połowie 1942 r. przystąpiono w Ministerstwie Sprawiedliwości do wykonania postanowień Dekretu Prezydenta RP z 29 kwietnia 1940 r. o zbieraniu i zabezpieczaniu dowodów w sprawach o przestępstwa pospolite³⁴. Ten akt normatywny zawierał przepisy wprowadzone na okres wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną (działania wojenne, okupacja, emigracja), które przynajmniej częściowo miały zastąpić luki, jakie powstały w stosunkach prawnych w zakresie przestępstw pospolitych w związku z niefunkcjonowaniem sądownictwa powszechnego. Dekret stanowił, że każde postępowanie karne w sprawach o przestępstwa powstałe po 1939 r. miało być prowadzone przez specjalne organa powołane przez ministra sprawiedliwości. Instytucje te nazywane w Dekrecie

³² Ibidem, s. 148 - 149.

³³ W związku z pracami nad dekretem o odpowiedzialności karnej za zbrodnie wojenne, min. W. Komarnicki zainicjował porozumienie ministrów sprawiedliwości 9 państw alianckich. W efekcie odbyło się szereg wspólnych konferencji, na których obradowano nad wspólnym tekstem międzyalianckiej konwencji w sprawie ekstradycji zbrodniarzy wojennych. Por. AAN, MS emigr. sygn. 90, s. 145.

³⁴ DURP nr 9/1940 Angers, poz. 23, Art. 1/1. Minister sprawiedliwości może upoważnić pracowników Ministerstwa, jak również członków podległych Ministerstwu Sprawiedliwości Komisji Badawczych do dokonywania poza granicami państwa wszystkich czynności celem zebrania, ustalenia i zabezpieczenia dowodów w sprawach o przestępstwa pospolite.

organami Ministerstwa Sprawiedliwości, miały pełnić funkcje łączne, analogiczne w pewnym zakresie do funkcji sędziów śledczych i prokuratorów. Działalność ich miała sprowadzać się do przygotowywania materiału dowodowego w znaczeniu sądowym, w postaci sporządzania protokołów o mocy protokołów sądowych, przerywających przedawnienie ścigania. Materiały te po ukończeniu postępowania miały być odpowiednio zabezpieczane i przechowywane do chwili wykorzystania w normalnych warunkach przez sąd powszechny. Jednak niezależnie od końcowego wyniku w postaci przyszłego orzeczenia sądowego, dekret nakładał obowiązek wykorzystywania owych zebranych materiałów w konkretnych przypadkach w zakresie wyciągania konsekwencji służbowych w stosunku do osób zajmujących lub mających zająć pewne stanowiska służbowe³⁵.

Niewątpliwą zasługą min. W. Komarnickiego było zorganizowanie owych organów, o których mówił Dekret Prezydenta RP z 29 kwietnia 1940 r. Stały się nimi: Referat Karno-Sądowy Ministerstwa Sprawiedliwości i Komisje Badawcze.

Referat Karno-Sądowy został zorganizowany w Ministerstwie 21 października 1942 r. Powstanie jego uzasadnione było stale wzrastającą ilością spraw o zabezpieczenie dowodów, następnie koniecznością posiadania przez ministra organu wykonawczego w zakresie sprawowania funkcji naczelnego prokuratora oraz potrzebą sprawowania właściwego zwierzchnictwa nad Polskimi Sądami Morskimi w Wielkiej Brytanii oraz mającymi powstać Komisjami Badawczymi. Referatem kierował wiceprokurator Sądu Odwoławczego (Morskiego) J. Jaczynowski. Wobec dużego napływu spraw, pod koniec 1943 r. Referat przekształcony został w Dział Karno-Sądowy Ministerstwa.

Drugim rodzajem organów powołanych w związku z Dekretem Prezydenta z 29 kwietnia 1940 r. były tzw. Komisje Badawcze. Powstały one w związku z podobnymi jak w przypadku Referatu, potrzebami, tyle tylko że funkcjonować miały poza terenem Wielkiej Brytanii w krajach, gdzie znajdowały się większe skupiska obywateli polskich. W okresie wojny zostały zorganizowane i rozpoczęły działalność Komisje Badawcze w Teheranie (Iran), w Jerozolimie (Palestyna) z filią w Stambule (Turcja) i w późniejszym czasie w Nowym Jorku (Stany Zjednoczone). Prowadziły one działalność prokuratorską wobec obywateli polskich winnych naruszeń prawa. Najwcześniej, bo 31 grudnia 1942 r., powstała Komisja Badawcza w Teheranie w związku z powstaniem na terenie Iranu szeregu spraw o charakterze zasadniczym po olbrzymim napływie ludności polskiej z ZSRR. Składa się ona z trzech osób o kwalifikacjach sędziowskich³⁶, a początkowo kierownictwo jej objął przybyły z Kujbyszewa prof. dr W. Sukiennicki. Przykładowo podać można, że w 1943 r. pro-

³⁵ AAN, MS emigr. sygn. 90, s. 161.

³⁶ W marcu 1944 r. byli to: przewodniczący Komisji S. Matula, zastępca B. Kawecki, sekretarz J. Aleksandrowicz. Por. AAN, MS emigr. sygn. 3, s. 2.

wadzano w Teheranie dochodzenia w sprawie zarzutów postawionych 73 osobom, które pracowały wcześniej na terenie ZSRR w delegaturach Ambasady RP w Kujbyszewie oraz w sprawie nadużyć w irańskiej Delegaturze Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. W późniejszym okresie powstały Komisje: w Jerozolimie z filią w Stambule na początku 1943 r. i pod koniec 1943 r. w Nowym Jorku.

Zapoczątkowane w 1942 r. zmiany i podjęte działania spowodowały, że ustalona w „Tymczasowym Statucie” struktura organizacyjna zaczęła być nie wystarczająca dla realizacji postawionych zadań. W związku z rozpoczęciem na szeroką skalę prac ustawodawczych, oraz przyjęciem faktycznego zwierzchnictwa nad organizacjami wymiaru sprawiedliwości, wyłoniła się konieczność reorganizacji. Krokiem wstępnym jej było utworzenie na mocy Uchwały Rady Ministrów z 25 stycznia 1943 r. urzędu sekretarza generalnego Ministerstwa Sprawiedliwości jako stałego pomocnika ministra, do kierowania i koordynowania działalnością poszczególnych działów. Na stanowisko to powołany został dotychczasowy kierownik Działu Ustawodawczego prof. E. Jarra, którego zastąpił przybyły w tym czasie z ZSRR dr S. Kodź, prawnik, specjalista w zakresie prawa cywilnego i międzynarodowego³⁷. W ciągu 1943 r. wzrosła także liczba zatrudnionych w Ministerstwie do 11 osób³⁸.

W roku 1943 ostatecznie ukształtowała się struktura organizacyjna Ministerstwa Sprawiedliwości. W ramach szerszej akcji reorganizacji rządowej administracji centralnej podjęto prace nad ustaleniem nowej, bardziej adekwatnej do zmieniających się ciągle warunków, organizacji wewnętrznej urzędu resortu sprawiedliwości. Efektem tego był uchwalony 15 października 1943 r. przez Radę Ministrów „Statut Organizacyjny Ministerstwa Sprawiedliwości”, który obowiązywał aż do momentu likwidacji urzędu w 1945 r. Uwzględniał on wprowadzone wcześniej zmiany, zwiększał liczbę działów, określając dokładnie ich zakres kompetencji. Nowy statut stanowił prawdopodobnie ostatnią istotną zmianę organizacyjną Ministerstwa Sprawiedliwości.

Jak można sądzić z zachowanych, zresztą w stanie szczątkowym, materiałów archiwalnych, szczytowym okresem działalności Ministerstwa Sprawiedliwości Rządu RP, istniejącego w czasie drugiej wojny światowej na emigracji, był przełom 1943 i 1944 r. Kontynuowano rozpoczęte jeszcze w 1942 r. prace nad reformą sądownictwa zakończone wydaniem Dekretu Prezydenta RP z 21 października 1944 r.; opracowywano ustawę przejściową dotyczącą przejścia sądownictwa w kraju po wojnie

³⁷ AAN, MS emigr, sygn. 90, s. 145.

³⁸ Wśród nowych pracowników znalazł się także prof. dr W. Sukiennicki — teoretyk i filozof prawa, specjalista w zakresie prawa konstytucyjnego. Przystąpił on do pełnienia obowiązków na terenie Iranu początkowo jako przewodniczący Komisji Badawczej Ministerstwa Sprawiedliwości w Teheranie. Por. AAN, MS emigr. 3, s. 205 - 213.

i przystąpiono w związku z tym do rejestracji kadr prawniczych³⁹. Organem prowadzącym najaktywniejszą działalność była Komisja Prac Ustawodawczych, której członkowie dyskutowali nad szeregiem najistotniejszych kwestii prawnoustrojowych. Tak dla przykładu można wskazać, że na zebraniach Komisji zajmowano się, w ramach współpracy z Radą Ministrów i Radą Narodową, projektem reformy ustroju konstytucyjnego, zastanawiano się nad projektem przyszłej ordynacji wyborczej do sejmu i senatu. § 3 pkt d „Statutu Tymczasowego” z 9 lutego i 12 marca 1942 r. nakładał na Dział Ustawodawczy Ministerstwa Sprawiedliwości obowiązek współdziałania z Komisją Spraw Ustrojowych przy prezesie Rady Ministrów, w opracowywaniu zagadnień ustrojowych. Po zlikwidowaniu w grudniu 1942 r. tej komisji Ministerstwo Sprawiedliwości pozostało jedynym właściwym organem rządowym w tym zakresie⁴⁰. Warto dodać, że zdarzały się wypadki zgłaszania pretensji pod adresem min. W. Komarnickiego, dotyczących podejmowania przez KPU zbyt zasadniczych dyskusji o przyszłych rozwiązaniach prawnoustrojowych. Minister Sprawiedliwości konsekwentnie jednak bronił swojej koncepcji Komisji Prac Ustawodawczych jako forum wymiany myśli, poglądów nie tylko w kwestiach czysto techniczno-kodyfikacyjnych, ale także merytorycznych.

Jedną z ważniejszych dyskusji, jakie toczono w Komisji Prac Ustawodawczych w 1944 r. była dyskusja nad тезami do ustawy o reformie rolnej opracowanymi w Ministerstwie Przemysłu, Handlu i Żeglugi przez min. J. Kwapińskiego (luty — 1944)⁴¹.

W. Komarnicki, najciekawsza postać wśród kierowników tego resortu w ciągu prawie sześciu lat jego istnienia, całą prowadzoną przez siebie działalność podporządkował programowi rządu RP wyrażonemu w Deklaracji z 24 lutego 1942 r. Wielokrotnie przy różnych okazjach manifestował on swoje poparcie dla tego programu politycznego. Jest to dosyć istotne zagadnienie, gdyż całą działalność Ministerstwa Sprawiedliwości w tym czasie, dla lepszego zrozumienia jej sensu, należy widzieć przez pryzmat szerszej koncepcji politycznej rządu RP w Londynie.

W listopadzie 1944 r. w wyniku określonej sytuacji międzynarodowej doszło do zasadniczych zmian we władzach polskich w Londynie. Nie wdając się bliżej w przyczyny i znaczenie owych zmian, należy jedynie stwierdzić, że ich efektem była między innymi dymisja udzielona rządowi S. Mikołajczyka w dniu 24 listopada 1944 r. przez prezydenta W. Raczkiewicza i w parę dni później powierzenie misji utworzenia nowego rządu T. Arciszewskiemu, działaczowi Polskiej Partii Socjalistycznej. No-

³⁹ Rejestrację rozpoczęto już w 1940 r., por. apele Ministra Sprawiedliwości w MP nr 75 - 84/1940 r., s. 28, DURP nr 13/1940, s. 56.

⁴⁰ AAN, MS emigr. sygn. 90, s. 146.

⁴¹ AAN, MS emigr. sygn. 8. Tezy i opracowania dotyczące przeprowadzania reformy rolnej w Polsce oraz protokoły z posiedzeń podkomisji w sprawie tych tez.

wym ministrem sprawiedliwości został dr B. Kuśnierz, działacz spółdzielczy, przed wojną poseł na sejm, aktywny członek Stronnictwa Pracy, były prezes SP na okręg krakowski. Formalnie sprawował on ten urząd w rządzie Arciszewskiego aż do 2 lipca 1947 r. Faktycznie jednak kierował on resortem sprawiedliwości tylko przez parę miesięcy, do dnia 5 lipca 1945 r., kiedy to rządy Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii uznały utworzony w Polsce Rząd Jedności Narodowej, cofając jednocześnie uznanie dla rządu RP w Londynie. W tym samym dniu na mocy uchwały Konferencji Jaltańskiej, która zobowiązywała między innymi Wielką Brytanię do pełnego przekazania mienia polskiego znajdującego się na jej terytorium uznanemu przez nią rządowi polskiemu w Warszawie, powołany został w Londynie „Tymczasowy Komitet Skarbu dla Spraw Polskich” (*Interim Treasury Committee for Polish Questions*)⁴². Sekcja IV — Sprawiedliwości, Działu Ogólnego tego komitetu przystąpiła w sierpniu 1945 r. do likwidacji agend Ministerstwa Sprawiedliwości. Niektórzy pracownicy resortu zostali zatrudnieni na analogicznych stanowiskach w sekcji IV, np. kierownik Działu Ustawodawczego dr S. Kodź i sekretarz generalny Ministerstwa prof. E. Jarra. Był to zatem faktyczny koniec funkcjonowania resortu sprawiedliwości poza krajem w warunkach emigracji wojennej. W ostatnim okresie przed likwidacją Ministerstwo Sprawiedliwości, kierowane przez B. Kuśnierza, nie przejawiało raczej specjalnej aktywności. Brak dokładniejszych danych uniemożliwia przeprowadzenie głębszej analizy funkcjonowania urzędu w tym czasie. Wydaje się, że nie będzie daleko odbiegać od prawdy twierdzenie, że nastąpił wówczas zdecydowany regres w dziejach Ministerstwa. Najprawdopodobniej kontynuowano w węższym niż poprzednio zakresie wcześniej zapoczątkowane prace, nie podejmując nic nowego. Wraz z odejściem prof. W. Komarnickiego, rozluźniło swoje związki z Ministerstwem wielu wcześniejszych współpracowników biorących głównie udział w pracach Komisji Prac Ustawodawczych.

Niewykluczone zresztą, że Komisja w ogóle zaprzestała swojej działalności⁴³. Okres od 29 listopada 1944 r. do sierpnia 1945 r. był okresem upadku Ministerstwa Sprawiedliwości. Pozostawało to niewątpliwie w związku z ogólną sytuacją polityczną.

IV

W dziejach struktury organizacyjnej Ministerstwa Sprawiedliwości Rządu RP na emigracji w czasie drugiej wojny światowej wyróżnić można co najmniej trzy charakterystyczne okresy.

⁴² W. T. Kowalski, o.c., s. 698; B. Kroll, o.c., s. 214.

⁴³ Świadczy o tym brak danych o działaniu KPU w roku 1945 w aktach Ministerstwa Sprawiedliwości znajdujących się w Archiwum Akt Nowych.

Pierwszy od 16 października 1939 r. do 3 września 1941 r. charakteryzował się znikomą aktywnością tego urzędu. Ministerstwo egzystowało niesamoistnie, nie przejawiając żadnej istotniejszej działalności. Dwaj kolejni ministrowie gen. W. Sikorski i dr M. Seyda, jednocześnie pełnili inne, ważniejsze funkcje w administracji rządowej, nie przejawiając większego zainteresowania rozwojem resortu sprawiedliwości. Byt prawny Ministerstwa w tym czasie określały dwa akty prawne:

1) Uchwała Rady Ministrów z dnia 16 października 1939 r. „W sprawie organizacji władz naczelných oraz zakresu działania Ministerstwa Sprawiedliwości”;

2) Uchwała Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 1940 r. „W sprawie tymczasowej organizacji Ministerstwa Sprawiedliwości”.

Formułowały one, bardzo ogólnie zresztą, zakres kompetencji urzędu, do którego należeć miały sprawy opracowywania projektów ustawodawczych w dziedzinie prawa karnego i cywilnego, administracji sądownictwa powszechnego oraz nadzoru prokuratorskiego i więziennictwa. Prawie w ogóle nie zawierały one wskazówek odnośnie do organizacji wewnętrznej Ministerstwa, którym kierował mianowany minister przy pomocy dyrektora Departamentu. Uchwała Rady Ministrów z 28 sierpnia 1940 r. zawierała § 2, który określał dyrektora Departamentu jako głównego kierownika prac Ministerstwa w razie nieobecności lub z polecenia ministra⁴⁴. Przepis ten miał istotne znaczenie praktyczne w sytuacji niemal permanentnej nieobecności obu pierwszych ministrów. W pierwszym okresie zatem Ministerstwo organizacyjnie prawie nie funkcjonowało. Pracą ustawodawczą, opiniodawczą, wydawaniem Dziennika Ustaw zajmowała się grupa 6 osób, kierowana przez dyrektora Departamentu, prof. dr S. Glasera.

Drugi okres — zasadniczego rozwoju organizacyjnego trwał od 3 września 1941 do 24 listopada 1944 r. i charakteryzował się podjęciem w szerokim zakresie prac i ich kontynuowaniem oraz przeprowadzeniem całkowitej reorganizacji. Ukoronowaniem pierwszej fazy zmian było uchwalenie przez Radę Ministrów w dniach 9 lutego i 12 marca 1942 r. „Statutu Tymczasowego Ministerstwa Sprawiedliwości”. Ten akt normatywny po raz pierwszy ustanawiał pewną strukturę organizacyjną, którą tworzyły: Dział Administracyjny, Ustawodawczy i Sekretariat Ministra.

Dział Administracyjny miał się zajmować sprawami personalnymi i budżetowymi, wydawaniem Dziennika Ustaw RP, prowadzeniem rejestrów statków handlowych, wydawaniem zastępczych dokumentów stanu cywilnego i wreszcie sprawami, wynikającymi z dekretów Prezydenta RP: z 29 kwietnia 1940 r. o zbieraniu i zabezpieczaniu dowodów i z 30 maja 1940 r. o powołaniu Komisji w związku z wynikiem kampanii wojennej 1939 r.

⁴⁴ Por. załącznik 1.

Dział Ustawodawczy, zgodnie z §3 statutu, opracowywać miał projekty ustawodawcze w sprawach należących do zakresu działania Ministerstwa Sprawiedliwości i innych ministerstw na ich żądanie, gromadzić i opracowywać materiały z dziedziny prawodawstwa okupacyjnego, współdziałać z Komisją Spraw Ustrojowych przy prezesie Rady Ministrów przy opracowywaniu i redagowaniu projektów ustawodawczych dotyczących zagadnień ustrojowych. Ponadto miał przygotować rewizję przedwojennego ustawodawstwa polskiego w celu przystosowania go do zasad przyszłego ustroju państwowego. To samo dotyczyć miało ustawodawstwa emigracyjnego po 30 września 1939 r. Ważnym zakresem działania miało być wydawanie opinii prawnych na żądanie władz polskich i na prośbę władz obcych. Dział Ustawodawczy miał ponadto sprawować ogólną kontrolę nad stroną formalnoprawną wszystkich projektów ustawodawczych i rozporządzeń władz emigracyjnych. Kierownik Działu Ustawodawczego wyposażony był w kompetencje, podobnie jak poprzednio dyrektor Departamentu, zastępowania ministra. Statut z 1942 r. do pomocy ministrowi powoływał Sekretariat Ministra, do którego należało: załatwianie wszelkich spraw zleconych przez ministra, w tym korespondencji osobistej, przyjęcie itp., utrzymywanie łączności ze zrzeszeniami i instytucjami prawniczymi, przyjmowanie, rozdzielanie i ekspedycja poczty, prowadzenie archiwum i biblioteki, administrowanie lokalem urzędowym Ministerstwa oraz nadzór nad pracownikami kancelaryjnymi i woźnymi. Ponadto statut powoływał przy Ministrze Sprawiedliwości Komisję Prac Ustawodawczych jako ciało opiniotwórcze i doradcze⁴⁵.

Istotne znaczenie dla wewnętrznej organizacji Ministerstwa miały instrukcje biurowe, z których Instrukcja Ministra z 18 czerwca 1942 r. rozgraniczała w praktyce kompetencje poszczególnych działów.

Zgodnie z tym dokumentem Działem Ustawodawczym kierował prof. dr E. Jarra, Działem Administracyjnym — J. Zarzęski, wydawaniem Dziennika Ustaw — A. Różański, a sekretarzem stałym KPU została K. Protassewicz⁴⁶. Instrukcja z 22 czerwca 1942 r. regulowała kwestię podpisywania korespondencji Ministerstwa, a instrukcja z 17 października tego roku uwzględniała zaszłe zmiany personalne, zwłaszcza objęcie kierownictwa Działu Administracyjnego przez M. Cieszewskiego. Sekretariat Ministra w praktyce organizacyjnie podlegał Działowi Administracyjnemu. Udało się ustalić, że urzędniczką kancelaryjną w latach 1942 - 1943 była S. Meyer, która prowadziła dziennik pism wchodzących i wychodzących, załatwiała bieżące czynności kancelaryjne oraz prowadziła archiwum Ministerstwa⁴⁷. Powstała w Ministerstwie biblioteka została

⁴⁵ Por. załącznik 2.

⁴⁶ AAN, MS emigr. sygn. 90, s. 165.

⁴⁷ Ibidem, s. 166.

w pierwszej połowie 1942 r. przyłączona organizacyjnie do Komisji Prac Ustawodawczych, której członkowie najczęściej z niej korzystali.

W ciągu 1942 i 1943 r. organizacja Ministerstwa Sprawiedliwości ulegała różnorodnym zmianom. Zwiększyła się liczba zatrudnionych urzędników z 3 w dniu 21 stycznia 1942 r. do 11 na początku 1943 r., 21 października 1942 r. powstał Referat Karno-Sądowy, trochę później zaczęto organizować zagraniczne agendy Ministerstwa jako tzw. Komisje Badawcze. Do kompetencji Referatu w pierwszym okresie jego istnienia, przed poważniejszymi zmianami organizacyjnymi, jakie nastąpiły w 1943 r. w Ministerstwie, należały sprawy:

a) wykonywanie wszystkich czynności zmierzających do ustalenia i zabezpieczenia dowodów w sprawach o przestępstwa pospolite zgodnie z art. 1 i 2 Dekretu Prezydenta RP z 29 kwietnia 1940 r.,

b) referowanie, opracowywanie i stawianie wniosków we wszystkich sprawach związanych z działaniem Komisji Badawczych i Sądów Morskich,

c) opracowywanie odpowiedzi i wniosków w korespondencji międzyministerialnej w sprawach dotyczących Komisji Badawczych i Sądów Morskich,

d) współpraca z Działem Ustawodawczym w zakresie prawodawstwa karnego w sprawach przez ministra zleconych,

e) wydawanie opinii prawnych w zakresie prawa karnego,

f) udział w posiedzeniach Rady Narodowej i Komisji Prac Ustawodawczych w sprawach związanych z ustawodawstwem karnym w zakresie zleconym przez ministra,

g) zabezpieczanie dowodów w rozumieniu sądowym w wypadku zbrodni niemieckich, których świadkami były osoby przybywające z kraju.

W końcu utworzone zostało uchwałą Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1943 r. stanowisko sekretarza generalnego. Te i inne zmiany stworzyły konieczność nowego uregulowania struktury organizacyjnej i określenia kompetencji poszczególnych jej części. Min. W. Komarnicki przy czynnym współudziale Komisji Prac Ustawodawczych opracował projekt „Statutu Organizacyjnego Ministerstwa Sprawiedliwości”, który następnie uchwalony został w dniu 15 października 1943 r. przez Radę Ministrów. Ten akt normatywny ustanawiał nową organizację, która obowiązywała aż do momentu likwidacji Ministerstwa. Tworzył on urząd w pełni ukształtowany pod względem organizacyjnym. § 1 stanowił, że pracami Ministerstwa kieruje minister przy pomocy sekretarza generalnego jako „stałego pomocnika ministra” w kierowaniu i koordynowaniu prac poszczególnych działów. Funkcję tę sprawował już od stycznia 1943 r. do likwidacji Ministerstwa — prof. dr E. Jarra. W miejsce dawnego Działu Administracyjnego i Sekretariatu Ministra powstał Dział Ogólny o podobnym zakresie kompetencji, z tym że dodatkowo doszło załatwia-

nie spraw budżetowych Polskich Sądów Morskich i prowadzenie kancelarii. Sekretariat Osobisty Ministra zgodnie z § 4 organizacyjnie stanowił część Działu Ogólnego, a funkcyjnie podlegał bezpośrednio ministrowi. Działem tym po reorganizacji kierował M. Cieszewski.

Zasadniczo zmieniał się zakres podejmowanych spraw w Dziale Ustawodawczym. W myśl § 5 statutu należało do tego działu przede wszystkim opracowywanie projektów ustawodawczych zarówno we własnych sprawach resortowych, jak i dla innych ministerstw na ich wnioski, następnie opracowywanie spraw związanych z wykonywaniem przez ministra sprawiedliwości z zastrzeżeniem uprawnień prezesa Rady Ministrów, nadzoru nad stroną formalnoprawną projektów ustawodawczych i rozporządzeń. Istotnym novum było wprowadzenie obowiązku współpracy Działu Ustawodawczego z Komisją Prac Ustawodawczych oraz powierzenie mu wydawania Dziennika Ustaw RP. Działem tym kierował aż do momentu likwidacji Ministerstwa dr S. Kodź. Statut z 1943 r. tworzył nie istniejące w tej postaci poprzednio: Dział Organizacji Wymiaru Sprawiedliwości, Karno-Sądowy i Referat Opiniodawczy. § 6 określał, że Dział Organizacji Wymiaru Sprawiedliwości: przygotowuje w zakresie organizacyjnym i ustawodawczym przejęcie wymiaru sprawiedliwości w Polsce i na terenach okupowanych, opracowuje plan organizacji sądów i prokuratur, prowadzi ewidencję sędziów, prokuratorów, notariuszy, adwokatów, asesorów, aplikantów i urzędników sądowych, załatwia sprawy związane z prowadzeniem kursów dla aplikantów, utrzymuje łączność ze zrzeszeniami i instytucjami prawniczymi. Dział ten zajął się zagadnieniami, które już wcześniej załatwiano w Ministerstwie w ramach funkcjonującej struktury. Podjęcie działalności w tym zakresie odzwierciedlało tendencje szczególnie aktualne w 1943 i 1944 r., a związane z przygotowywaniem się rządu do przejęcia administracji w wyzwolonej, niepodległej Polsce. Działem kierował dr T. Cyprian.

Referat Karno-Sądowy, przekształcony został w nowym statucie w Dział Karno-Sądowy, co uwarunkowane było znacznym zwiększeniem się liczby załatwianych spraw. § 7 stanowił, że działalność działu związana jest z wykonywaniem przez ministra sprawiedliwości funkcji naczelnego prokuratora i nałożonych, dekretem Prezydenta RP z 29 kwietnia 1940 r. obowiązków zbierania i zabezpieczania dowodów w sprawach o przestępstwa pospolite. Ponadto do kompetencji działu należały sprawy Komisji Badawczych, administracji Sądów Morskich, referowania ministrowi wniosków o zatarcie skazania i ułaskawienia oraz prowadzenie rejestru skazanych. Działem tym kierował wiceprokurator J. Jaczynowski.

Działalność opiniodawcza prowadzona była w Ministerstwie od prawie samego początku, a w pierwszym okresie, nie wykluczone, że była podstawową. Istotne znaczenie miała tutaj uchwała Rady Ministrów z 2 stycznia 1940 r., według której Ministerstwo Sprawiedliwości obok nor-

malnych swoich zadań resortowych, prowadzić miało agendy Prokuratury Generalnej oraz współpracować we wszystkich sprawach prawnych z innymi ministerstwami i Radą Narodową RP (konsultacja prawna)⁴⁸. Uchwała RM z 28 sierpnia 1940 r. w § 1 p. 6 i 7 nakładała na Ministerstwo obowiązek wydawania opinii prawnych. Na gruncie statutu z 1942 r. konsultacja prawna należała do kompetencji Działu Ustawodawczego. Dopiero nowy statut powołał do życia samodzielną komórkę organizacyjną — Referat Opiniodawczy, którego celem było, zgodnie z § 8, wydawanie opinii prawnych na wnioski władz polskich i na prośbę władz obcych oraz według uznania ministra na prośbę osób prywatnych.

Dla pełnego obrazu ukształtowanej ostatecznie organizacji Ministerstwa Sprawiedliwości należy wspomnieć, że nadal przy ministrze istniała Komisja Prac Ustawodawczych (przez niego powołana i składająca się z przedstawicieli nauki i praktyki prawa). Statut z 15 października 1943 r. powtarzał najważniejsze unormowania zaczerpnięte z „Regulaminu Komisji Prac Ustawodawczych...” zatwierdzonego 23 lutego 1943 r. przez min. W. Komarnickiego⁴⁹.

Rozwojowi organizacyjnemu towarzyszył wzrost liczby zatrudnionych w Ministerstwie pracowników: w latach 1940–1941 — 7 osób, na początku 1942 r. — 3 osoby, ale już na przełomie 1942 i 1943 r. — 11, a w 1944 r. 27 osób⁵⁰.

Ani Ministerstwo jako całość, ani Dział Ogólny, który między innymi zajmował się prowadzeniem spraw gospodarczych i budżetowych, nie posiadały własnej zakończonej księgowości bilansowej. Według ustalonych dla gospodarki budżetowo-finansowej zasad, centralną księgowość dla wszystkich resortów prowadziło Ministerstwo Skarbu. Poszczególne wypłaty realizowane były albo bezpośrednio przez Ministerstwo Skarbu na podstawie przesyłanych przez resorty oryginalnych rachunków, bądź też przez właściwy resort z zaliczek na wydatki administracyjno-gospodarcze, z których okresowo następowało rozliczenie. Przy tych rozliczeniach pokrywano każdy wyszczególniony wydatek oryginalnym pokwitowaniem.

Trzeci okres w dziejach Ministerstwa Sprawiedliwości trwał od 29 listopada 1944 r. do sierpnia 1945 r., czyli do likwidacji urzędu przez „ Tymczasowy Komitet Skarbu dla Spraw Polskich”. W tych ostatnich paru miesiącach Ministerstwo istniało w stanie już wcześniej ukształtowanym. Wydaje się jednak, że poszczególne organy urzędu nie przejawiały działalności statutowej. Zahamowanie działalności Ministerstwa Sprawiedliwości nastąpiło prawdopodobnie — jak już wspomniano — z przyczyn związanych z ogólną sytuacją polityczną.

⁴⁸ AAN, MS emigr. sygn. 28.

⁴⁹ Por. załącznik 3.

⁵⁰ B. Kroll, o.c., 232.

Załącznik 1

Uchwała Rady Ministrów z dnia 28 sierpnia 1940 r. w sprawie tymczasowej organizacji Ministerstwa Sprawiedliwości.

AAN, Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP (emigracyjnego) w Londynie, sygn. 1, s. 163.

Ustala się na czas trwania wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną następującą tymczasową organizację Ministerstwa Sprawiedliwości:

§ 1

Do zakresu działania Ministerstwa Sprawiedliwości należy:

1. Wykonywanie czynności zleconych Ministrowi Sprawiedliwości w drodze ustawodawczej.
2. Piecza nad stroną formalnoprawną projektów ustawodawczych i rozporządzeń.
3. Wydawanie Dziennika Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.
4. Prowadzenie ewidencji aktów i zarządzeń prawnych władz okupacyjnych.
5. Przygotowywanie projektów dekretów w przedmiotach należących do właściwości innych Ministerstw, na ich żądanie.
6. Wydawanie opinii prawnych we wszystkich sprawach, należących do właściwości Prokuraturii Generalnej.
7. Wydawanie opinii prawnych na żądanie władz polskich i na prośbę władz obcych.
8. Utrzymywanie łączności z instytucjami i organizacjami prawniczymi za granicą.

§ 2

W razie nieobecności Ministra Sprawiedliwości lub z jego polecenia pracami Ministerstwa kieruje Dyrektor Departamentu.

§ 3

Uchwała niniejsza wchodzi w życie z dniem 28 sierpnia 1940 r.

Załącznik 2

Statut Tymczasowy Ministerstwa Sprawiedliwości uchwalony przez Radę Ministrów w dniach 9 lutego i 12 marca 1942 r.

AAN, Ministerstwo Sprawiedliwości (...), sygn. 90, s. 1 - 3.

Ustala się na czas trwania wyjątkowych okoliczności wywołanych wojną następującą organizację Ministerstwa Sprawiedliwości:

§ 1

W skład Ministerstwa Sprawiedliwości wchodzi:

1. Dział Administracyjny,
2. Dział Ustawodawczy,
3. Sekretariat Ministra

§ 2

1. Dział Administracyjny

Do Działu Administracyjnego należą:

- a) sprawy personalne i budżetowe,
- b) wydawanie Dziennika Ustaw RP,
- c) prowadzenie rejestrów statków handlowych,
- d) wydawanie zastępczych dokumentów stanu cywilnego,
- e) sprawy wynikające z dekretów Prezydenta RP z 29 IV 1940 r. o zbieraniu i zabezpieczaniu dowodów (DURP Nr 9, poz. 23) oraz z 30 V 1940 r. o powołaniu Komisji w związku z wynikiem kampanii wojennej 1939 r. (DURP Nr 10, poz. 27).

§ 3

2. Dział Ustawodawczy

Do Działu Ustawodawczego należą:

- a) opracowanie projektów prawodawczych w sprawach należących do zakresu działania Ministerstwa Sprawiedliwości,
- b) opracowywanie projektów prawodawczych w sprawach należących do zakresu działania innych Ministerstw na ich żądanie,
- c) gromadzenie materiałów z dziedziny prawodawstwa okupacyjnego i opracowanie tych materiałów, o ile dotyczą spraw należących do zakresu działania Ministerstwa Sprawiedliwości,
- d) współdziałanie z Komisją Spraw Ustrojowych przy Prezesie RM, przy opracowaniu zagadnień ustrojowych i redagowaniu odnośnych projektów prawodawczych,
- e) przygotowanie rewizji przedwojennego prawodawstwa polskiego w celu przystosowania go do zasad przyszłego ustroju państwowego,
- f) rewizja polskiego prawodawstwa od 30 IX 1939 r.
- g) wydawanie opinii prawnych na żądanie władz polskich i na prośbę władz obcych,
- h) piecza nad stroną formalnoprawną projektów ustawodawczych i rozporządzeń.

§ 4

W razie nieobecności Ministra Sprawiedliwości lub z jego polecenia kieruje pracami Ministerstwa Kierownik Działu Ustawodawczego.

§ 5

Minister Sprawiedliwości lub Kierownik Działu Ustawodawczego za zgodą Ministra, może zlecać opracowanie specjalnych zagadnień prawnych wybitnym przedstawicielom nauki i praktyki prawa, jak również zasięgać w kwestiach prawnych ich opinii lub opinii Zrzeszeń i Instytucji prawniczych.

§ 6

3. Sekretariat Ministra

Do Sekretariatu Ministra należy:

- a) załatwianie spraw zleconych przez Ministra,
- b) załatwianie korespondencji osobistej Ministra,

- c) sprawy przyjąć Ministra,
- d) utrzymywanie łączności ze Zrzeszeniami i Instytucjami prawniczymi,
- e) przyjmowanie, rozdział i ekspedycja poczty,
- f) prowadzenie archiwum i biblioteki,
- g) administracja lokalu urzędowego Ministerstwa,
- h) nadzór nad siłami kancelaryjnymi i woźnymi Ministerstwa.

§ 7

4. Komisja Prac Ustawodawczych

1) Przy Ministerstwie Sprawiedliwości istnieje Komisja Prac Ustawodawczych, składająca się z wybitnych przedstawicieli nauki, praktyki prawa, powołanych przez Ministra Sprawiedliwości.

2) Zadaniem Komisji jest opiniowanie projektów prawodawczych wnoszonych pod jej obrady przez Ministra Sprawiedliwości.

3) Przewodniczącym Komisji jest Minister Sprawiedliwości, a jego zastępcą Kierownik Działu Ustawodawczego Ministerstwa. Minister Sprawiedliwości mianuje sekretarza Komisji. Komisja wybiera ze swego grona referentów spraw wniesionych pod jej obrady. Czynności Komisji określi regulamin uchwalony przez Komisję i zatwierdzony przez Ministra Sprawiedliwości.

4) Posiedzenia Komisji zwołuje jej Przewodniczący w miarę potrzeby. Uchwały Komisji zapadają większością głosów członków obecnych na posiedzeniu udziału w głosowaniu.

Minister Sprawiedliwości
(—) Wacław Komarnicki

Załącznik 3

Statut Organizacyjny Ministerstwa Sprawiedliwości uchwalony przez Radę Ministrów w dniu 15 października 1943 r.

AAN, MS (...), sygn. 90, s. 4 - 5.

§ 1

Minister kieruje pracami Ministerstwa przy pomocy Sekretarza Generalnego, który jest stałym pomocnikiem Ministra w kierowaniu pracami Ministerstwa i koordynowaniu prac poszczególnych działów.

§ 2

W skład Ministerstwa wchodzi:

- 1. Dział Ogólny,
- 2. Dział Ustawodawczy,
- 3. Dział Organizacji Wymiaru Sprawiedliwości,
- 4. Dział Karno-Sądowy,
- 5. Referat Opiniodawczy.

§ 3

Dział Ogólny:

- a) załatwia sprawy budżetowe, gospodarcze i personalne Ministerstwa oraz inne sprawy nie należące do żadnego z działów,
- b) wydaje zastępcze akty stanu cywilnego,
- c) prowadzi rejestr statków handlowych,

- d) załatwia sprawy Sądów Morskich w zakresie spraw budżetowych,
- e) prowadzi Kancelarię Ministerstwa.

§ 4

Sekretariat osobisty Ministra wchodzi pod względem organizacyjnym do Działu Ogólnego, funkcyjnie zaś podlega bezpośrednio Ministrowi.

§ 5

Dział Ustawodawczy:

- a) opracowuje projekty ustawodawcze należące do kompetencji Sprawiedliwości;
- b) opracowuje projekty ustawodawcze w sprawach należących do zakresu działania innych Ministerstw na ich wnioski;
- c) współpracuje z Komisją Prac Ustawodawczych;
- d) opracowuje sprawy, związane z wykonywaniem przez Ministra Sprawiedliwości — z zastrzeżeniem uprawnień Prezesa RM — pieczy nad stroną formalnoprawną projektów aktów ustawodawczych i rozporządzeń; wydaje Dziennik Ustaw RP.

§ 6

Dział Organizacji Wymiaru Sprawiedliwości:

- a) przygotowuje w zakresie organizacyjnym i ustawodawczym przejęcie wymiaru sprawiedliwości w Polsce i na terenach okupowanych;
- b) przygotowuje plan organizacji Sądów i Prokuratur;
- c) prowadzi ewidencję sędziów, prokuratorów, notariuszy, adwokatów, asesorów, aplikantów i urzędników sądowych;
- d) załatwia sprawy związane z prowadzeniem kursów dla aplikantów;
- e) utrzymuje łączność ze zrzeszeniami i instytucjami prawniczymi.

§ 7

Dział Karno-Sądowy:

- a) załatwia sprawy związane z wykonywaniem przez Ministra funkcji Naczelnego Prokuratora;
- b) załatwia sprawy wynikające z dekretu Prezydenta RP z dn. 29 IX 1940 r. o zbieraniu i zabezpieczaniu dowodów w sprawach o przestępstwa pospolite (Dz. RP nr 9, poz. 23);
- c) załatwia sprawy Komisji Badawczych powołanych na podstawie cytowanego w punkcie b) dekretu;
- d) załatwia sprawy związane z administracją sądów Morskich w zakresie należącym do Ministra Sprawiedliwości, z wyłączeniem spraw budżetu;
- e) referuje Ministrowi sprawy ułaskawień i wnioski o zatarcie skazania;
- f) prowadzi rejestr skazanych:

§ 8

Referat Opiniodawczy:

Wydaje opinie prawne na wnioski władz polskich i na prośbę władz obcych oraz według uznania Ministra na prośbę osób prywatnych.

§ 9

Komisja Prac Ustawodawczych:

Przy Ministerstwie Sprawiedliwości istnieje KPU powołana przez Ministra Sprawiedliwości spośród przedstawicieli nauki i praktyki prawa.

§ 10

Zadaniem KPU jest opiniowanie i opracowywanie projektów aktów Ustawodawczych i rozporządzeń dla Ministra Sprawiedliwości na jego wniosek, a dla innych Ministrów na wniosek Prezesa RM lub poszczególnych Ministrów skierowany do Ministra Sprawiedliwości.

§ 11

Wnioski nadesłane jako tajne nie mogą być kierowane przez Ministra Sprawiedliwości do Komisji bez zgody Ministra wnioskodawcy.

§ 12

Przewodniczącym Komisji jest Minister Sprawiedliwości.

§ 13

Kierownik Działu Ustawodawczego jest stałym delegatem Ministra do Komisji.

§ 14

Minister Sprawiedliwości wyznacza Sekretariat Komisji spośród pracowników Ministerstwa.

§ 15

Czynności Komisji określa regulamin uchwalony przez Komisję i zatwierdzony przez Ministra Sprawiedliwości.

ADAM JANKIEWICZ (Warszawa)

MINISTÈRE DE LA JUSTICE DU GOUVERNEMENT DE LA RÉPUBLIQUE
DE POLOGNE À L'ÉMIGRATION ENTRE 1939 ET 1945

Résumé

1. Władysław Raczkiewicz, Président de la République de Pologne, nomma le 30 septembre 1939 à Paris, Président du conseil des ministres, le général Władysław Sikorski. Il lui confia la tâche de constituer le gouvernement de la R.P. à l'émigration. Le gouvernement qui fut bientôt constitué, reconnu comme buts principaux de son activité l'organisation de l'Armée Polonaise en France, la protection des droits de la Pologne à l'étranger et l'action dans l'intérêt et la défense des citoyens polonais.

2. Le ministère de la justice du gouvernement de la R.P. à l'émigration fut constitué le 16 octobre 1939 par l'arrêté du Conseil des ministres „concernant l'organisation du pouvoir suprême et le domaine de l'activité du ministère de la justice”. En dehors de son activité normale, typique du ressort de la justice, cet office possédait la gestion des agences du Département juridique de la chancellerie du Président du conseil des ministres et de la Procuratie générale et devait collaborer avec d'autres ministères ainsi qu'avec le Conseil national, à toutes les affaires juridiques. Dans la période depuis l'octobre 1939 jusqu'au mois d'août 1945 le Département était dirigé tour à tour par six personnes:

Władysław Sikorski depuis le 17 juin 1940; Marian Seyda depuis le 19 juillet 1940 jusqu'au 22 août 1941; dr Herman Lieberman depuis le 3 septembre 1941 jusqu'au 21 octobre 1941; Karol Popiel jusqu'au 21 janvier 1942; prof. Wacław Komarnicki depuis le 21 janvier 1942 jusqu'au 24 novembre 1944 et Bronisław Kuśnierz jusqu'au moment de la dernière liquidation de l'office.

3. Dans la première période, lorsque Sikorski et Seyda furent ministres, le domaine de l'activité du ministère fut très restreint. Ne disposant que d'un appareil minime d'employés, le ministère joua un rôle peu important dans les travaux du gouvernement. Cependant dans les années où Lieberman et Popiel exerçaient les fonctions des ministres la situation commença à différer. Mais seulement sous la direction de Komarnicki elle changea radicalement. Le Ministère développa son organisation et entreprit une plus large activité. Wacław Komarnicki tâchait de réaliser en pratique sa propre conception du ministère de la justice en tant qu'un certain genre du ministère du droit qui aurait été non seulement le cocréateur du système de droit, mais qui aurait veillé aussi à la légalité des actions du gouvernement et de tous les organes d'Etat. Le ministère dont l'organisation fut entièrement formée, se composait: du Secrétariat avec le Secrétaire général; du département Général, Législatif, Pénalo-judiciaire, de l'Administration de la justice ainsi que du Service de l'opinion juridique. De l'initiative du ministère de la justice on créa à cette époque sur le territoire de la Grande Bretagne la juridiction polonaise maritime. Tandis qu'à Téhéran, Jérusalem, Stamboul et New York on institua des Commissions d'investigation pour conserver des preuves dans les affaires pénales contre les citoyens polonais. En mars 1942 le ministère forma une Commission des travaux législatifs. Elle fut composée d'éminents juristes et économistes qui se trouvaient pendant la deuxième guerre mondiale sur le territoire du Royaume Uni. Parmi eux se trouvaient aussi bien des hommes de science que des praticiens, qui représentaient les différentes orientations politiques et différentes écoles de la pensée juridique. La Commission travaillait en sections et sous-commissions et joua un rôle très important dans les travaux législatifs du gouvernement. En élaborant des problèmes juridiques sous la forme d'études, d'analyses et de projets de réglementations juridiques elle prépara aussi le matériel pour la Commission de codification qui devait être créée en Pologne après la guerre.

4. Le ministère fut liquidé, comme les autres agences du gouvernement, en 1945 par „Interim Treasury Committee for Polish Questions” (Comité temporaire des finances pour les questions Polonaises) créé par le gouvernement du Royaume-Uni en vertu des résolutions de la conférence à Yalta.